

Súčasný a očakávaný populačný vývoj na Slovensku a jeho spoločenské a ekonomické dopady¹

Boris VAŇO

Abstract

Current population development can be described as the basis for the model of reproductive behavior in the post-transition period. Several population trends are now stabilized some demographic processes are still influenced by compensation processes for the demographic development during the transition period.

During the next 50 years the trends in population number will change very likely and population ageing will be irreversible. In 2060 the population of Slovakia will be very likely less numerous, certainly much older and probably more ethnically diverse as today.

Changes in the number, increase, distribution and age structure of population, caused by changes in the reproductive and family behavior of population will have a serious impact on social development. Impact will affect all areas of societal life, first of all the labor market, social insurance, health care and social services.

Reduction of effects of demographic changes on society will require a comprehensive and long-term stable system of reforms and measures which should be prepared and realized in advance due to the inertia of demographic trends and low efficiency of population related measures.

Key words

current and expected population development, population structure, social and economic impacts, population measures

Kľúčové slová

súčasný a očakávaný populačný vývoj, štruktúra obyvateľstva, spoločenské a ekonomické dopady, populačné opatrenia

¹Táto štúdia bola podporená výskumným projektom VEGA 2/0160/13.

Ing. Boris Vaňo, CSPV SAV - Prognostický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava

Ing. Boris Vaňo, INFOSTAT – Výskumné demografické centrum, Leškova 16, 817 95 Bratislava

Úvod

V nadväznosti na zmenu politického režimu na Slovensku na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia sa zásadne zmenilo aj reprodukčné a rodinné správanie obyvateľstva. Zmeny boli tak výrazné, že hovoríme o novom modeli reprodukčného a rodinného správania. Slovensko sa z globálneho pohľadu týmto zaradilo medzi ostatné krajiny bývalého východného bloku, v ktorých sa podobným spôsobom zmenil demografický vývoj.

Ďalej sa budeme zaoberať demografickým vývojom na Slovensku za obdobie 1990-2014 a výhľadom na najbližšie desaťročia. Okrem popisu demografického vývoja naznačíme aj jeho príčiny a dôsledky. Budeme si všímať len situáciu na celoštátnej úrovni, avšak s vedomím, že na Slovensku existujú významné regionálne demografické rozdiely, ktoré sú dôsledkom regionálnych rozdielov v spôsobe života, životnej úrovni, kultúrnych tradíciách, religiozite aj etnicite.

1. Charakteristika súčasného populačného vývoja

Zmeny v populačnom vývoji na Slovensku sú v posledných rokoch podstatne menej výrazné ako tomu bolo v 90. rokoch minulého storočia, teda v období keď naplno prebiehala zásadná spoločenská transformácia. Dá sa povedať, že sa už vytvára základ pre reprodukčný model v post-transformačnom období. Viaceré populačné trendy sa stabilizovali, u niektorých však ešte prebiehajú kompenzačné procesy za vývoj počas transformačného obdobia, hlavne jeho počiatočnej fázy.

Tabuľka 1 – Základné demografické charakteristiky v SR

<i>Ukazovateľ</i>	<i>1990</i>	<i>2000</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Počet obyvateľov (tis.)	5310,7	5402,6	5435,3	5404,3	5410,8	5415,9	5421,3
Prirodzený prírastok	25370	2427	6965	8910	3098	2734	3687
Migračné saldo	-2322	1463	3383	2966	3416	2379	1713
Celkový prírastok	23048	3890	10348	11876	6514	5113	5400
Úhrnná prvosobášnosť	0,94	0,52	0,52	0,53	0,55	0,54	0,58
Priemerný vek pri sobáši - M	25,9	28,2	31,9	32,4	32,6	32,9	33,2
Priemerný vek pri sobáši - Ž	23,1	25,2	28,8	29,4	29,6	29,9	30,3
Úhrnná rozvodovosť	0,23	0,27	0,40	0,37	0,37	0,38	0,36
Úhrnná plodnosť	2,09	1,29	1,40	1,45	1,46	1,47	1,50
Priemerný vek pri 1. pôrode		23,9	27,3	27,8	27,3	27,4	27,6
Narodení mimo manželstva (%)	7,6	18,3	33,0	34,1	35,4	37,0	39,0
Úhrnná samovoľná potratovosť	0,19	0,12	0,11	0,12	0,13	0,13	0,12
Úhrnná umelá potratovosť	1,23	0,45	0,30	0,29	0,27	0,27	0,26
Pôrody na 100 uk. tehotenstiev	58,9	70,1	77,9	78,3	77,3	77,1	78,0
Stredná dĺžka života pri narodení - M	66,7	69,1	71,6	72,2	72,5	72,9	73,2
Stredná dĺžka života pri narodení - Ž	75,4	77,2	78,8	79,4	79,5	79,6	80,0
Dojčenská úmrtnosť	12,0	8,6	5,7	4,9	5,8	5,5	5,8

1.1 Sobášnosť

Počet uzavretých sobášov a intenzita sobášnosti na Slovensku počas celých 90. rokov výrazne klesali. Svoje historicky minimálne hodnoty dosiahli v roku 2001. Do roku 2004 sa sobášnosť zvýšila na úroveň z druhej polovice 90. rokov. V nasledujúcom období až po súčasnosť

vykazovala sobášnosť kolísavý trend okolo hranice 0,5 sobášov na jedného muža resp. jednu ženu. V roku 2014 dosiahla úhrnná prvosobášnosť hodnotu 0,523 u mužov a 0,576 u žien.

Rozhodujúci vplyv na celkovú sobášnosť má aj naďalej sobášnosť slobodných a to napriek tomu, že podiel opakovaných sobášov sa mierne zvyšuje. Podiel sobášov slobodných na celkovom počte sobášov neklesol na Slovensku doteraz nikdy pod 84% u mužov resp. 86% u žien.

Spolu so stále častejším uprednostňovaním kohabitácií je hlavnou príčinou poklesu intenzity sobášnosti slobodných odkladanie vstupu do prvého manželstva do vyššieho veku. Tento proces sa prejavuje na jednej strane poklesom sobášnosti v mladších vekových skupinách a súčasne aj nárastom hodnôt priemerného veku pri prvom sobáši u mužov i žien. Celkovo sa pokles intenzity prvosobášnosti dotkol mužov vo veku do 29 rokov a žien do 26 rokov. Od roku 2000 do roku 2014 sa priemerný vek pri 1. sobáši v mužskej i ženskej časti populácie zvýšil o viac ako štyri roky. U mužov išlo o nárast z 26,6 rokov na 31,0 rokov, u žien sa nárast pohyboval z úrovne takmer 24 rokov na hodnotu 28,4 rokov.

1.2 Rozvodovosť

V roku 2009 sa zastavil dlhodobý trend zvyšovania rozvodovosti, ktorý trval na Slovensku od začiatku 50. rokov minulého storočia. Najväčší nárast rozvodovosti za celé toto niekoľko desaťročí trvajúce obdobie bol v jeho závere, t.j. v rokoch 1990 až 2009, kedy sa úhrnná rozvodovosť zvýšila viac ako dvojnásobne. Rozhodujúca časť tohto nárastu sa odohrala v rokoch 2000-2006. V priebehu šiestich rokov sa úhrnná rozvodovosť zvýšila o 50%. V období 2006-2009 sa rast rozvodovosti zmiernil. V roku 2009 zaznamenala rozvodovosť na Slovensku historicky najvyššie hodnoty. Pokiaľ by sa zachovala rozvodovosť na úrovni tohto roku aj v ďalšom období, znamenalo by to rozvod pre 42% uzatvorených manželstiev. Po roku 2009 dochádza k zmene dlhoročného trendu rozvodovosti. V období 2009 až 2014 sa úhrnná rozvodovosť znížila o 12,7%. Ide o najväčší a najdlhšie trvajúci pokles rozvodovosti od roku 1953, pričom rozhodujúca časť tohto poklesu pripadá na roky 2010 a 2011.

Na výraznom náraste rozvodovosti po roku 2000 mal podiel nielen zvýšený počet návrhov na rozvod ale aj súdna prax, keď sa výrazne zvýšil podiel kladne vybavených návrhov na rozvod. Zvýšený počet návrhov na rozvod sa podieľal na raste počtu rozvodov v období 2001-2005. Po roku 2005 sa počet podaných návrhov na rozvod výrazne znížil. Za obdobie 2006-2014 išlo o pokles o viac ako 3 tisíc návrhov, resp. 22%. Počet rozvodov si však až do roku 2009

zachoval vysokú úroveň a to vďaka zvýšenému podielu kladne vybavených žiadostí, ktorý do roku 2009 dokázal kompenzovať znižovanie počtu podaných návrhov. V roku 2006 sa podiel kladne vybavených žiadostí dostal prvý raz nad 90% (v roku 2005 to bolo len 80,5%) a v roku 2007 presiahol hranicu 92%. Po roku 2009 sa pokles počtu podaných návrhov na rozvod výrazne zrýchlil, čo sa prejavilo na znížení počtu rozvodov aj rozvodovosti. A to aj napriek tomu, že podiel kladne vybavených žiadostí zostal na vysokej úrovni nad 93%.

Posun maximálnych hodnôt rozvodovosti do veku nad 40 rokov a zvyšovanie intenzity rozvodovosti vo veku nad 50 rokov u mužov aj u žien sa podpisujú pod nárast hodnôt priemerného veku pri rozvode. Kým v roku 2000 sa priemerný vek pri rozvode pohyboval na úrovni 38,8 rokov u mužov a 36,1 roku u žien, v súčasnosti u mužov presahuje 42 rokov a u žien sa blíži k hranici 40 rokov.

Ako hlavná príčina rozvodu manželstva na strane muža i ženy dlhodobo figuruje rozdielnosť pováh, názorov a záujmov. Jej váha navyše neustále rastie. Kým v roku 2000 stála táto príčina v pozadí 52,6 % rozvodov, po roku 2010 sa podiel rozvodov v dôsledku rozdielnosti pováh, názorov a záujmov ustálil nad hranicou 60% zo všetkých rozvodov. Pozitívnym trendom je zníženie podielu tzv. extrémnych príčin rozvratu manželstva, kde môžeme zaradiť alkoholizmus, neveru, nezáujem o rodinu, zlé zaobchádzanie a odsúdenie pre trestný čin.

1.3 Pôrodnosť

Jednou z najvýznamnejších zmien, ktorú priniesol populačný vývoj v posledných rokoch, bolo dlho očakávané oživenie intenzity plodnosti. Po poklese úhrnnej plodnosti na historicky najnižšie hodnoty tesne po roku 2000 sa očakávala zmena trendu, ktorá však nechala na seba čakať niekoľko rokov. Až do roku 2007 úhrnná plodnosť stagnovala na úrovni približne 1,25 dieťaťa na ženu. V roku 2008 úhrnná plodnosť prekročila hranicu veľmi nízkej plodnosti a v roku 2011 dosiahla už hodnotu 1,45 dieťaťa na ženu, čo bola najvyššia hodnota po roku 1996. Počty narodených aj hodnoty plodnosti po roku 2011 ovplyvnila zmena v evidencii narodených detí, keď sa do počtu narodených prestali započítavať deti narodené v zahraničí ženám s trvalým pobytom na Slovensku. Bez tejto administratívnej zmeny by úroveň plodnosti v rokoch 2012-2014 zostala zhruba na úrovni rokov 2009-2011, teda nad hranicou 1,4 dieťaťa na ženu.

Zvyšovanie intenzity plodnosti úzko súvisí s procesom odkladania rodičovstva. V posledných rokoch sa zintenzívnila tzv. rekuperácia mier plodnosti, t.j. „doháňanie“ pôrodov, ktoré boli odkladané do vyššieho veku.

Zmeny časovania plodnosti sú jasne viditeľné na posúvaní rozloženia špecifických mier plodnosti do vyššieho veku a menej výraznej koncentrácii plodnosti do úzkeho intervalu veku v porovnaní s predchádzajúcim reprodukčným režimom. Zmeny dokumentuje aj neustále sa zvyšujúci priemerný vek matiek pri narodení 1. dieťaťa. Medzi rokmi 2000 a 2014 sa hodnota tohto ukazovateľa zvýšila z necelých 24 rokov na 27,6 rokov, t.j. o viac ako 15%.

Ďalšou zo zmien reprodukčného správania, ktorá sa začala výrazne prejavovať od začiatku 90. rokov, bolo zvyšovanie podielu detí narodených mimo manželstva. Podiel narodených mimo manželstva sa postupne zvýšil z hodnôt okolo 6% (pred rokom 1990) až na 39% v roku 2014.

1.4 Potratovosť

Na Slovensku sa v roku 2014 uskutočnilo 15615 potratov, čo je historicky najnižší počet od druhej polovice 50. rokov minulého storočia, kedy sa zlegalizovali umelé potraty. Úhrnná celková potratovosť sa v období 2000-2014 znížila z hodnoty 0,57 na 0,39 potratov na ženu počas reprodukčného obdobia, čo predstavuje pokles o viac ako 32 %. Pokračuje predovšetkým priaznivý vývoj umelých potratov. Samovoľné potraty majú stabilný trend. Preto sa ich podiel na celkovom počte potratov zvyšuje, kým podiel umelých potratov klesá. V roku 2000 bol podiel umelých potratov na celkovom počte potratov 78,3 %, v roku 2010 73,1 a v roku 2014 len 67,8 %, čo je tiež historické minimum od roku 1958.

Počet samovoľných potratov aj samovoľná potratovosť sa po troch rokoch mierneho rastu v roku 2014 znížili. Celkovo však možno hodnotiť vývoj samovoľnej potratovosti po roku 2000 ako stabilný. Počet samovoľných potratov sa osciluje okolo hodnoty 5000 samovoľných potratov ročne. Samovoľná potratovosť sa po celý čas pohybuje v úzkom intervale medzi 0,11 a 0,13 samovoľných potratov na ženu počas reprodukčného obdobia. Neklesajúci trend samovoľnej potratovosti súvisí s rastúcim počtom tehotenstiev.

Počet umelých potratov sa v roku 2014 znížil na historické minimum. V porovnaní s rokom 2000 ide o zníženie o takmer 8 tisíc umelých potratov, resp. 43 %. Úhrnná umelá potratovosť sa za obdobie 2000-2014 znížila z 0,45 na 0,26 umelého potratu na 1 ženu počas reprodukčného obdobia, čo znamená zníženie o 41,5 %. Skoro 58% spomínaného zníženia umelej potratovosti sa odohralo v období 2000-2007.

1.5 Úmrtnosť

V roku 2010 zomrelo na Slovensku 51346 osôb, čo je s výnimkou roku 1996 najnižší počet po roku 1982. Vzhľadom na starnúcu populáciu ide o fakt svedčiaci o znižovaní úmrtnosti. Znižovanie úmrtnosti dokumentuje aj vývoj strednej dĺžky života pri narodení, ktorá si udržiava mierne rastúcu tendenciu, keď nárast u mužov je v posledných rokoch väčší ako u žien. Tento trend prispieva k miernemu znižovaniu nadúmrtnosti mužov, ktorá je na Slovensku na európske pomery vysoká. V roku 2014 dosiahla stredná dĺžka života u mužov hodnotu 73,2 rokov, u žien hodnotu 80,0 rokov, čo predstavuje zvýšenie oproti roku 2000 o 3,1 resp. 2,8 roka.

Trend vývoja úmrtnosti detí do jedného roka je naďalej klesajúci. Dosahuje nízku úroveň a celkovú úmrtnosť výraznejšie neovplyvňuje. Miera dojčenskej úmrtnosti sa po roku 2007 pohybuje pod hranicou 6 ‰, pričom v roku 2011 bola dokonca nižšia ako 5 ‰, čo je na Slovensku historicky najnižšia hodnota. V roku 2014 pripadalo na 1000 živonarodených 5,78 zomretých detí do 1 roka.

Dôležitým aspektom hodnotenia celkovej úmrtnosti je skúmanie vývoja podľa príčin smrti. U mužov zisťujeme nárast iba u úmrtnosti na choroby dýchacieho systému. Potešiteľný je dosť výrazný pokles úmrtnosti na choroby obehovej sústavy, a taktiež na nádorové ochorenia a na externé príčiny smrti, čo je hlavným dôvodom nárastu strednej dĺžky života pri narodení u mužov. U žien sa také výrazné zmeny neprejavujú. Pokles možno zaregistrovať iba pri úmrtnosti na choroby obehovej sústavy. U ostatných príčin smrti evidujeme stagnáciu. Napriek výraznejšiemu zlepšovaniu úmrtnostných pomerov mužov v porovnaní so ženami zostáva nadúmrtnosť mužov stále vysoká.

1.6 Migrácia

Roky 2009 až 2014 priniesli zmeny aj do oblasti migrácie. V porovnaní s rokmi 2007 a 2008 sa zastavil rastúci trend migračného prírastku a saldo zahraničnej migrácie sa začalo znižovať. V roku 2014 dosiahlo už len hodnotu 1713, čo je v porovnaní s predkrízovými rokmi len zhruba štvrtina. Zmeny nastali aj v zdrojových krajinách imigrantov. Dlhodobý trend, pre ktorý bol charakteristický najväčší počet prisťahovaných z Českej republiky, bol prerušený v rokoch 2007 a 2008 zvýšeným počtom prisťahovaných z Rumunska. Boli to predovšetkým muži, ktorí v Slovenskej republike našli zamestnanie. Ženy tvorili štvrtinu prisťahovaných

z Rumunska, čo bol najväčší počet prisťahovaných žien do SR v roku 2007 a druhý najvyšší počet v roku 2008. V rokoch 2009 až 2014 bola krajinou s najvyšším počtom prisťahovaných do SR znova Česká republika, za ňou nasledovalo Maďarsko a až potom Rumunsko, Nemecko, Rakúsko a Taliansko. Medzi prisťahovanými vo všeobecnosti prevládajú muži, iba u prisťahovaných z Českej republiky je pomer mužov a žien pomerne vyrovnaný. Najviac obyvateľov SR sa dlhodobo sťahuje do Česka, s odstupom nasleduje Nemecko a Rakúsko. I keď migranti najradšej uvádzajú ako dôvody sťahovania tzv. "iné dôvody", prevažujúcim dôvodom na sťahovanie je nasledovanie rodinného príslušníka a u vysťahovaných majú pomerne vysoké zastúpenie aj dôvody, týkajúce sa práce (cca 10 %). Rodinné dôvody však majú výnimočné postavenie u žien, keď štvrtina vysťahovaných uvádza ako hlavný dôvod nasledovanie rodinného príslušníka a pre 13 % žien je dôvodom na vysťahovanie zo SR sobáš. Úbytok migráciou vykazujú ženy napríklad v prospech Rakúska a Švajčiarska.

V roku 2014 zmenilo trvalé bydlisko v rámci SR viac ako 94 tisíc osôb. Trendy vo vnútornom sťahovaní zostávajú dlhodobo nezmenené. Hlavnou črtou je sťahovanie obyvateľstva prevažne na krátke vzdialenosti, keď viac ako 45 % sťahovaní pripadá na sťahovanie medzi obcami v rámci okresu, necelých 30 % na sťahovanie medzi okresmi v rámci kraja a takmer štvrtina sťahovaní pripadá na sťahovanie medzi krajinami. Ešte stále sú určujúcimi aj trendy suburbanizácie. Potvrdzujú to napríklad najvyššie prírastky obyvateľov z vnútorného sťahovania v okresoch v prímestskom prostredí Bratislavy a Košíc. Ide o okresy Senec, Pezinok, Malacky, Dunajská Streda, Galanta a Košice – okolie. Na slovenské pomery okresom s extrémnym prírastkom je okres Senec. Prírastok z vnútorného sťahovania v tomto okrese dosahuje dlhodobo násobne vyššie hodnoty ako v ostatných okresoch. Medzi okresy s vysokým prírastkom patria aj niektoré mestské okresy Bratislavy. Väčšina okresov na Slovensku je migračne stratových. Najväčšie migračné úbytky vykazovali v posledných rokoch okresy Spišská Nová Ves, Levice, Stará Ľubovňa, Humenné, väčšina mestských okresov Košíc (okrem okresu Košice IV) a okres Bratislava V. Mestá Bratislava a Košice vykazujú dlhodobé úbytky obyvateľstva vnútornou migráciou. Migračné prírastky majú iba zo zahraničnej migrácie.

1.7 Prírastky obyvateľstva

Od roku 2001, keď Slovenská republika prvýkrát v povojnovom období zaznamenala prirodzený úbytok obyvateľstva, bol rast počtu obyvateľov zabezpečovaný výlučne alebo

v prevažnej miere migráciou. Po vstupe SR do Európskej únie sa podiel migračného salda na celkovom prírastku zvyšoval. Maximálny podiel dosiahol migračný prírastok v roku 2007, a to vo výške 92,3 %. V rokoch 2008 až 2010 sa prirodzený prírastok výrazne zvýšil (najmä vďaka vyššiemu počtu narodených), čo sa prejavilo aj na zvýšení celkového prírastku obyvateľstva, ktorý dosiahol hodnoty z polovice 90. rokov. V rokoch 2009 až 2014 (s výnimkou roka 2012) tvoril už prirodzený prírastok väčšinu z celkového prírastku obyvateľstva. Klesajúci trend prirodzeného aj migračného prírastku za posledné roky má za následok výrazné znižovanie celkového prírastku. V porovnaní s obdobím 2008-2011 sa celkový prírastok obyvateľstva znížil o viac ako 50 % a znovu sa priblížil k nulovej hranici, pod ktorú zatiaľ ešte nikdy v histórii neklesol.

1.8 Vekové zloženie obyvateľstva

Starnutie populácie Slovenska, ako dlhodobý dôsledok nízkej pôrodnosti a zlepšujúcich sa úmrtnostných pomerov je proces v horizonte najbližších desaťročí nezvratný. Hoci začiatky tohto procesu možno identifikovať už od konca 50. rokov minulého storočia, najdramatickejšie sa populačné starnutie začalo prejavovať až v 90. rokoch. Starnutie slovenskej populácie možno dokumentovať aj rastúcimi hodnotami indexu starnutia a priemerného veku, ktoré každoročne prepisujú historické maximá na Slovensku. V roku 2014 dosiahol index starnutia hodnotu 91,2 %, čo znamená, že na 100 obyvateľov v predproduktívnom veku pripadá zhruba 91 obyvateľov vo veku 65 a viac rokov. Len od roku 2000 sa hodnota indexu starnutia zvýšila o 53 %. Aj v prípade priemerného veku dochádza k zvyšovaniu hodnôt, v roku 2014 bol priemerný vek obyvateľstva SR 39,9 roka, čo znamená prírastok viac ako 2,5 roka za posledných 10 rokov.

2. Očakávaný populačný vývoj

Aktuálny populačný vývoj možno označiť za základ pre reprodukčný model v post-transformačnom období. Viaceré populačné trendy sú už stabilizované a v súčasnej podobe by mali pretrvať dlhšie obdobie. U niektorých demografických procesov ešte prebiehajú kompenzačné procesy za vývoj počas transformačného obdobia. Medzi najmarkantnejšie znaky súčasného populačného vývoja patrí napríklad realizácie odložených sobášov a hlavne pôrodov.

Najviac neistoty je ohľadom budúceho vývoja sobášnosti. Nevýrazný a kolísavý trend sobášnosti od polovice 90. rokov minulého storočia až po súčasnosť a otázný postoj mladej generácie ku kohabitáciám neumožňujú odhadnúť jednoznačný trend budúceho vývoja sobášnosti. Je naozaj otvorené, ako sa budú vyvíjať kohabitácie, do akej miery budú skutočnou alternatívou pre uzatvorenie manželstva resp. len dočasným partnerským vzťahom, ktorý sa postupne zmení na manželstvo. Každopádne sa nepredpokladá, že by sa sobášnosť znížila pod súčasnú úroveň.

Dlhodobý nárast rozvodovosti sa zastavil a následné zníženie pod hranicu 40 % sa zdá byť dôležitý signál pre vývoj úrovne rozvodovosti počas najbližších desaťročí. Dá sa predpokladať, že úroveň rozvodovosti sa postupne stabilizuje okolo hranice 35 %.

Predovšetkým v dôsledku rekuperácie sa zvýšila plodnosť za obdobie 2006-2014 o 21 %. Ide nepochybne o významný posun, ktorým sa Slovensko dostalo po ôsmich rokoch nad hranicu veľmi nízkej plodnosti. Nie je to prekvapujúca zmena, skôr naopak, počítalo sa s ňou už skôr. Nakoľko Slovensko patrilo historicky ku krajinám s najvyššou plodnosťou v Európe a v súčasnosti sa nachádza výrazne pod priemerom EÚ, existuje tu nepochybne potenciál na ďalšie zvyšovanie plodnosti. Mierny rast až po hranicu 1,7-1,8 detí na ženu počas reprodukčného obdobia sa javí ako pravdepodobný scenár.

Samovoľná potratovosť si pravdepodobne zachová dlhodobo stabilný trend, veľmi mierne zlepšovanie je možné. Umelá potratovosť sa pravdepodobne priblížila ku hranici, pod ktorú sa už ďalej znižovať nebude.

Dĺžka života populácie SR naďalej rastie u oboch pohlaví, Slovensko však stále patrí medzi krajiny s najvyššou úmrtnosťou v EÚ. Vzhľadom na významný potenciál pre zlepšovanie úmrtnostných pomerov sa očakáva, že dlhodobý trend znižovania celkovej

úmrtnosti bude pokračovať aj v najbližších desaťročiach, pričom by sa mala mierne znižovať nadúmrtnosť mužov.

Z hľadiska migrácie spojenej so zmenou trvalého pobytu vykazuje Slovensko dlhodobé prírastky zo zahraničnej migrácie. Počet prisťahovaných zo zahraničia je v posledných rokoch stabilný, počet vystávaných zo SR sa v období 2005-2014 zdvojnásobil. Počty prisťahovaných aj vystávaných sú však zatiaľ nízke. Migračné saldo sa od roku 2009 znižuje a v súčasnosti sa približuje k najnižším hodnotám od vzniku samostatnej SR v roku 1993. V súvislosti s migračnou situáciou vo svete aj s potrebami Slovenska (predovšetkým ekonomickými) je predpoklad, že migračný prírastok sa v nasledujúcich desaťročiach zvýši.

3. Dopady súčasného a očakávaného demografického vývoja

Demografický vývoj ovplyvňuje počet, prírastok, štruktúru aj rozmiestnenie obyvateľstva (ide o tzv. demografické dopady), ovplyvňuje však aj vývoj celej spoločnosti, dotýka sa prakticky všetkých jej oblastí jej fungovania.

3.1 Demografické dopady

Populačný vývoj má priamy vplyv na vývoj počtu, prírastku, štruktúry a rozmiestnenia obyvateľstva. Súčasný a očakávaný populačný vývoj bude mať za následok, že zmeny v stave a štruktúre obyvateľstva budú významné. Prírastky obyvateľstva sa budú znižovať a postupne sa zmenia na úbytky. Nakoľko takýto vývoj nastane aj v prípade celkového prírastku obyvateľstva, znamená to, že nás čaká znižovanie počtu obyvateľov. Zmeny nastanú vo všetkých demografických štruktúrach obyvateľstva, najvýznamnejšie zmeny (čo do rozsahu aj významu) sa očakávajú vo vekovej štruktúre obyvateľstva. Prirodzený aj migračný pohyb obyvateľstva spôsobí zmeny aj v rozmiestnení obyvateľstva. Na Slovensku budú oblasti s prírastkom obyvateľstva a jeho zvyšujúcou sa koncentráciou ako aj oblasti, kde sa bude počet aj koncentrácia obyvateľstva znižovať. Všetky tieto zmeny a pohyby budú mať významný dopad na spoločenský a ekonomický vývoj.

Počet obyvateľov

Na počet obyvateľov bude mať významný vplyv migrácia. Kvôli neurčitosti budúcich migračných trendov možno v súčasnosti spoľahlivo odhadnúť len základné trendy vo vývoji počtu obyvateľov, nie však konkrétne počty. Je veľmi pravdepodobné, že na Slovensku postupne dôjde k znižovaniu počtu obyvateľov. Do úvahy prichádza mierny pokles na úrovni menej ako 0,1% ročne ale aj výraznejší úbytok na úrovni 0,25% ročne. Všetko bude závisieť predovšetkým od budúceho vývoja migrácie. Počet obyvateľov SR sa bude zvyšovať ešte niekoľko rokov. Očakáva sa nárast zo súčasných 5,42 milióna (rok 2014) na 5,48 až 5,55 miliónov. Bude to historicky najvyšší počet obyvateľov na Slovensku, ktorý by mal nastať medzi rokmi 2025 a 2030. Nasledovať bude s veľkou pravdepodobnosťou pokles počtu obyvateľov trvajúci niekoľko desaťročí. Prípadná stagnácia počtu obyvateľov na úrovni 5,5 milióna osôb by mohla nastať len v prípade výrazného zvýšenia pôrodnosti a vysokého migračného prírastku. Do roku 2060 sa očakáva zníženie počtu obyvateľov tesne nad hranicu 5 miliónov. Ako najpravdepodobnejší sa v súčasnosti javí počet obyvateľov na úrovni 5,15 miliónov, vylúčiť však nemožno ani zníženie pod hranicu 5 miliónov osôb (v prípade nízkej pôrodnosti a nízkeho migračného salda). Na základe najnovších odhadov by počet obyvateľov SR nemal byť v roku 2060 nižší ako 4,85 miliónov.

Celkový prírastok

Iný pohľad na vývoj počtu obyvateľov poskytuje celkový prírastok obyvateľstva. Z dnešného pohľadu sa ako najpravdepodobnejší vývoj javí stagnácia ročného celkového prírastku okolo hranice 5 tisíc osôb zhruba do roku 2020. Následné znižovanie celkového prírastku obyvateľstva by malo trvať počas celého zvyšku prognózovaného obdobia. S veľkou pravdepodobnosťou možno predpokladať, že migračné saldo nedokáže dlhodobo vykompenzovať prirodzený úbytok obyvateľstva a postupne (s určitým odstupom za vznikom prirodzeného úbytku obyvateľstva) sa aj celkový prírastok obyvateľstva zmení na celkový úbytok. Malo by sa tak stať najneskôr do roku 2030, pravdepodobne však o niečo skôr (okolo roku 2025). Aj celkový úbytok obyvateľstva sa bude ďalej prehĺbovať. Do roku 2060 by mal celkový ročný úbytok obyvateľstva s veľkou pravdepodobnosťou presiahnuť 15 tisíc osôb, môže to však byť až do 30 tisíc osôb ročne a to v prípade, že sa nenaplnia predpoklady o vyššom migračnom prírastku. V prepočte na 1000 obyvateľov by sa mal celkový úbytok

obyvateľstva pohybovať v roku 2060 od 3 do 6 osôb (v súčasnosti dosahuje celkový prírastok obyvateľstva hodnotu 0,32 osoby na 1000 obyvateľov).

Prírodný prírastok

Prírodný prírastok obyvateľstva má na Slovensku dlhodobý klesajúci trend (znižuje sa od polovice 80. rokov 20. storočia), ktorý vyvrcholil veľmi nízkymi hodnotami okolo roku 2000. V rokoch 2001-2003 bol dokonca prvýkrát v histórii zaznamenaný na Slovensku prírodný úbytok obyvateľstva. Zvýšenie prírodného prírastku obyvateľstva v období 2008-2011 je spojené so zvýšením pôrodnosti. Že išlo o krátkodobý výkyv, svedčia hodnoty po roku 2011, keď sa prírodný prírastok obyvateľstva znížil zhruba o polovicu. V súčasnosti dosahuje ročné hodnoty na úrovni 3-4 tisíc osôb, čo v prepočte znamená približne 0,5 osoby na 1000 obyvateľov.

V porovnaní s celkovým prírastkom obyvateľstva, ktorý je ovplyvnený očakávaným kladným migračným saldóm, bude prírodný prírastok obyvateľstva nadobúdať nižšie hodnoty. Počet narodených sa bude v najbližších desaťročiach znižovať (napriek očakávanému zvýšeniu plodnosti) a naopak počet zomrelých sa bude zvyšovať (napriek očakávanej znižujúcej sa úmrtnosti). Dôvodom tohto na prvý pohľad paradoxného trendu budú zmeny vo vekovej štruktúre obyvateľstva. Počet osôb v reprodukčnom veku sa bude znižovať a počet osôb v poproduktívnom veku zvyšovať. To znamená, že sa zníži počet potenciálnych rodičov a zvýši sa počet osôb vo veku vysokej úmrtnosti. Tieto zmeny budú tak výrazné, že ani očakávaný priaznivý vývoj plodnosti a úmrtnosti nedokáže tieto zmeny kompenzovať. V dôsledku uvedených zmien sa bude prírodný prírastok obyvateľstva znižovať a najneskôr tesne po roku 2020 (pravdepodobne však už o niečo skôr) sa zmení na prírodný úbytok, ktorý sa bude v ďalších desaťročiach prehľbovať. Do roku 2060 by mal prírodný úbytok obyvateľstva presiahnuť hranicu 30 tisíc osôb ročne, čo v prepočte znamená viac ako 6 osôb na 1000 obyvateľov.

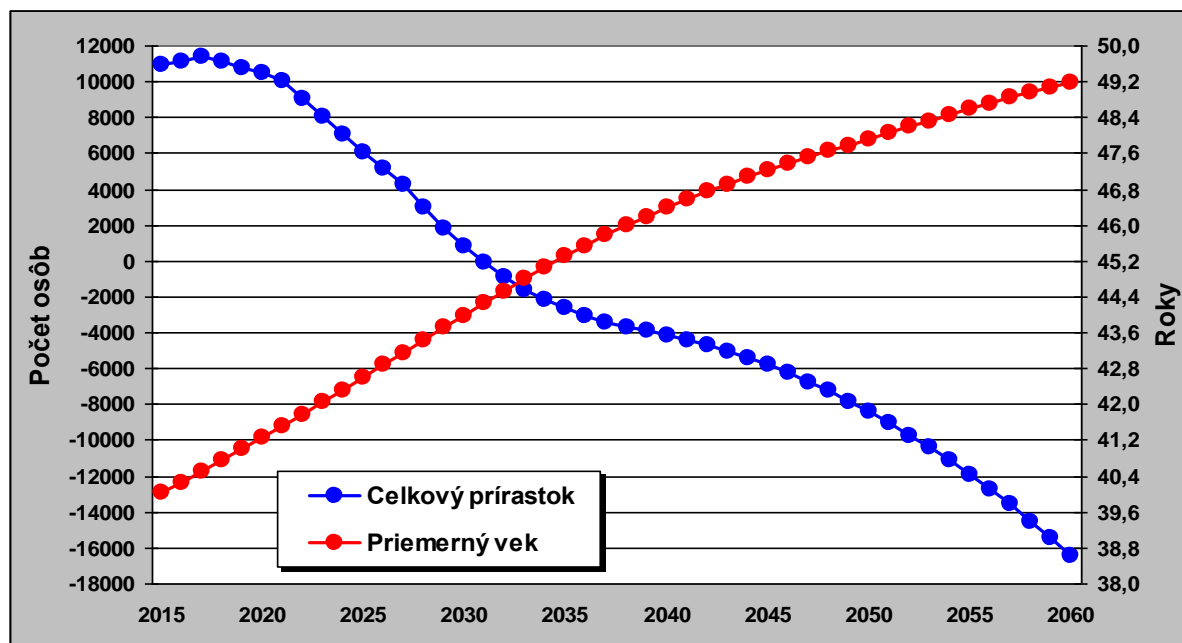
Vekové zloženie obyvateľstva

Zloženie obyvateľstva podľa veku a pohlavia predstavuje dve základné populačné štruktúry, v ktorých sa odzrkadľuje nielen predchádzajúci populačný vývoj, ale predstavujú súčasne aj jeden z najdôležitejších predpokladov budúceho smerovania populácie. Jedným z najvýznamnejších trendov 21. storočia bude aj v prípade Slovenska dynamizácia procesu

starnutia, ktoré môžeme chápať ako zvyšovanie počtu a podielu starších osôb v populácii. Zmeny vo vekovom zložení obyvateľstva budú na Slovensku počas najbližších desaťročí nezvratné, najmä v období 2020 až 2040 veľmi intenzívne a ich dopad na spoločenský vývoj zásadný. Čo sa týka vekového zloženia obyvateľstva, prognózy sú veľmi stabilné a budúci vývoj môžeme v tomto smere odhadovať s veľmi vysokou pravdepodobnosťou.

Podľa prognózy Eurostatu bude obyvateľstvo Slovenska starnúť najintenzívnejšie zo všetkých krajín Európskej únie. Slovensko sa v priebehu necelých 50 rokov zmení z jednej z najmladších krajín Európskej únie (v súčasnosti tretia najmladšia krajina po Írsku a Cypre) na jednu z najstarších (v roku 2060 bude mať v EÚ28 staršie obyvateľstvo od Slovenska len Portugalsko). Priemerný vek obyvateľstva SR sa do roku 2060 zvýši o 9 rokov, resp. 24 % a priblíži sa tesne k hranici 50 rokov. Index starnutia presiahne okolo roku 2050 hranicu 200 a v roku 2060 bude pripadať na 100 detí vo veku do 15 rokov zhruba 220 seniorov vo veku 65 a viac rokov (v súčasnosti je to zhruba 80 seniorov na 100 detí).

Graf 1: Prognóza celkového prírastku a priemerného veku obyvateľstva v SR

Zdroj: Bleha, Šprocha, Vaňo, 2013

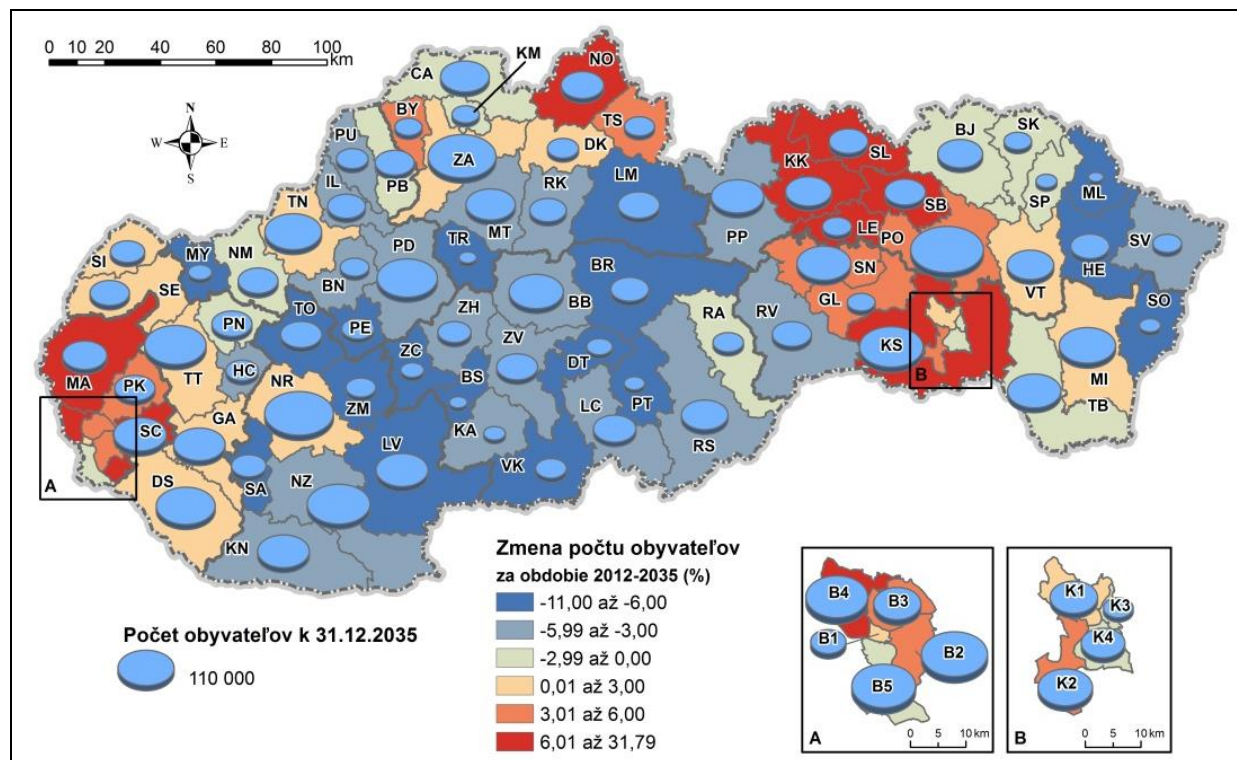
Intenzívne starnutie obyvateľstva na Slovensku je spôsobené rozdielnym populačným vývojom pred a po roku 1990 a z neho vyplývajúcimi rozdielmi vo vekovej štruktúre obyvateľstva. Do seniorského veku sa už dnes dostávajú početné generácie z 50. rokov.

Znamená to, že z produktívnej zložky každoročne odchádza pomerne dôležitý kontingent osôb a dostáva sa do poproduktívneho veku. Postupne starnúť budú aj početné generácie zo 70. rokov, čo výrazne ovplyvní aj vekové zloženie pracovnej sily a kontingent osôb v reprodukčnom veku. Do reprodukčného a produktívneho veku sa naopak dostávajú a budú dostávať postupne čoraz menej početné generácie narodené po roku 1990. Je zrejmé, že nedokážu svojou početnosťou zabezpečiť jednoduchú náhradu ani v produktívnom ani v reprodukčnom veku. Znamená to, že reprodukčná základňa ako aj ekonomická základňa Slovenska sa bude početne znižovať a navyše aj bude starnúť.

Rozmiestnenie obyvateľstva

Zmeny v rozmiestnení obyvateľstva budú v SR nerovnomerné. Bude to spôsobené rozdielmi v reprodukčnom správaní aj v migrácii. Rozmiestnenie obyvateľstva ovplyvní aj pomaly pokračujúci proces urbanizácie (v roku 1996 žilo vo vidieckych obciach s veľkosťou do 1000 obyvateľov 16,4 % obyvateľov SR, do roku 2014 sa tento podiel znížil o necelý percentuálny bod na 15,6 %).

Graf 2: Prognóza počtu obyvateľov v okresoch SR

Zdroj: Bleha, Šprocha, Vaňo, 2013

Celkove sa vytvoria 3 oblasti s prírastkom obyvateľstva, ktorý by sa mal udržať najmenej 20 rokov. Ide o oblasť na severe stredného Slovenska (okresy Námestovo, Tvrdošín a Bytča), ďalej o západnú časť východného Slovenska (pás okresov od okresu Kežmarok a Stará Ľubovňa na severe až po okres Košice okolie na juhu) a okolie hlavného mesta Bratislavy (všetky okresy Bratislavského kraja s výnimkou okresu Bratislava I). Kým hlavným zdrojom prírastku obyvateľstva v okolí Bratislavy je a bude migrácia, na strednom a východnom Slovensku to bude predovšetkým pôrodnosť. Na severe stredného Slovenska treba vidieť za progresívnym vývojom počtu obyvateľov hlavne religióznu štruktúru obyvateľstva, v prírastkových okresoch na východnom Slovensku sa k religiozite pridáva aj etnické zloženie obyvateľstva. Ostatné regióny na Slovensku zaznamenajú počas najbližších desaťročí úbytok obyvateľstva, ktorý bude mať rôznu intenzitu. Najvyššie úbytky sa očakávajú na juhu stredného a západného Slovenska (okresy Poltár, Veľký Krtíš, Levice, Banská Štiavnica, Detva a Žarnovica) a tiež v okresoch Myjava, Brezno, Humenné a Sobrance. V niektorých menších regiónoch na úrovni obcí, resp. skupiny obcí (hlavne v niektorých okresoch na juhu stredného Slovenska a severovýchodnom Slovensku) bude úbytok obyvateľstva natoľko významný, že môžeme hovoriť o depopulácii sporej s výrazným starnutím obyvateľstva.

3.2 Spoločenské dopady

Zmeny v počte, prírastku, rozmiestnení a vekovom zložení obyvateľstva, ktoré sú spôsobené zmenami v reprodukčnom a rodinnom správaní obyvateľstva, budú mať závažný vplyv na spoločenský vývoj. Vplyv sa bude dotýkať všetkých oblastí spoločenského života, najviac však trhu práce, sociálneho poistenia, zdravotníctva a sociálnych služieb.

Trh práce

Očakávaný demografický vývoj prinesie riziká pre ponukovú stránku trhu práce, ktoré budú predstavovať zásadné výzvy pre spoločnosť v najbližších desaťročiach. V roku 2010 sa zastavil dlhoročný rast počtu obyvateľov v produktívnom veku, ktoré tvorí základ pre pracovnú silu a zintenzívnili sa aj proces starnutia obyvateľstva v tejto vekovej skupine. Evidentné sú aj významné regionálne rozdiely. Dôvodom týchto zmien je postupný presun silných generácií narodených po 2. svetovej vojne a v 50. rokoch 20. storočia z produktívneho do poproduktívneho veku a presun slabých generácií narodených po roku 1990 z predproduktívneho do produktívneho veku. Za obdobie 2010-2014 sa počet obyvateľov vo

veku 20-64 rokov znížil o 40 tisíc osôb. Trend znižovania počtu produktívneho obyvateľstva a jeho starnutia sa bude v najbližších desaťročiach stupňovať. Do roku 2060 sa počet obyvateľov vo veku 20-64 rokov zníži zhruba o 890 tisíc v porovnaní s rokom 2014 a priemerný vek obyvateľstva v tejto vekovej skupine sa za toto obdobie zvýši o viac ako 1,5 roka zo 42,0 rokov na 43,6 roka. Je zrejmé, že v dôsledku zmien v počte a štruktúre obyvateľstva v produktívnom veku bude pracovná sila na Slovensko v ďalších desaťročiach menej početná a staršia a vzhľadom na očakávaný vývoj migrácie s veľkou pravdepodobnosťou aj etnicky pestrejšia.

Dôchodkové poistenie

So starnutím obyvateľstva a jeho zvyšujúcim sa ekonomickým zaťažením sa priebežné dôchodkové systémy dostávajú do problémov a postupne hrozí ich kolaps. V 2. polovici 20. storočia, kedy priebežné dôchodkové systémy bez problémov plnili svoje poslanie, pripadalo na 1 osobu v poproduktívnom veku zhruba 10 osôb v produktívnom veku. V súčasnosti je tento pomer 1:4,8 a v roku 2060 to bude len 1:1,6. Už v roku 2030 budú na jedného obyvateľa v poproduktívnom veku pripadať len 3 osoby v produktívnom veku.

Zdravotníctvo a sociálne služby

Poskytovanie zdravotnej starostlivosti je odborne, kapacitne aj finančne náročnejšie, pokiaľ populácia starne. Zvyšujúci sa podiel starších a starých ľudí v populácii vytvára tlak na systém zdravotnej starostlivosti. Na Slovensku sa podiel obyvateľov vo veku 65+ zvýši zo súčasných 14% na viac ako 30% v roku 2060. Výrazné zvýšenie podielu sa očakáva aj v najstaršej populácii, kedy sa okrem nárokov na zdravotnú starostlivosť výrazne zvyšujú aj nároky na poskytovanie sociálnych služieb. Podiel obyvateľov vo veku 80 a viac rokov sa do roku 2060 zvýši na 12% (v súčasnosti sú to len 3%).

Ostatné dopady

Zmeny v demografickom vývoji zasiahnu aj ďalšie oblasti, napríklad školstvo, bytovú výstavbu, dopravu, infraštruktúru, služby. V dôsledku starnutia obyvateľstva sa zmení celá spoločenská klíma. Záujmy a potreby staršej generácie sa v dôsledku zvyšovania jej početnosti budú stále viac presadzovať a to napriek tomu, že riadenie spoločnosti bude v rukách mladších generácií.

4. ZÁVERY (OPATRENIA)

Napriek neurčitosti vo vývoji reprodukčného správania obyvateľstva má populačný vývoj aj značnú zotrvačnosť, ktorá vyplýva hlavne zo stability vekovej štruktúry obyvateľstva. Preto je možné základné črty populačného vývoja prognózovať s pomerne vysokou pravdepodobnosťou. Aj keby nastal vývoj, ktorý prognóza nepredpokladá, s istotou nespôsobí zvrátenie niektorých základných trendov budúceho populačného vývoja.

Možno jednoznačne skonštatovať, že obdobie najbližších 50 rokov bude charakteristické veľmi pravdepodobnou zmenou trendu vo vývoji počtu obyvateľov a nezvratným a kontinuálnym populačným starnutím. V roku 2060 bude obyvateľstvo Slovenska s veľkou pravdepodobnosťou menej početné, určite výrazne staršie a pravdepodobne aj etnicky pestrejšie.

Aj keď je známe, že reprodukčné a rodinné správanie obyvateľstva možno ovplyvniť len v obmedzenej miere a účinnosť opatrení nemusí byť vysoká, štát by na túto možnosť určite nemal rezignovať. Má v rukách rozhodujúce nástroje (legislatívne a ekonomické), ktoré pri správnom nastavení a včasnom využití (komplexný systém opatrení zavedený s dostatočným časovým predstihom) môže viesť k potrebnej zmene spoločenskej a populačnej klímy. V zahraničí existuje viacero príkladov úspešnej intervencie štátu, predpokladom je naozaj premyslený a komplexný systém opatrení, ktorý pokryje celú populáciu a ktorý sa zrealizuje s predstihom niekoľko desaťročí, nakoľko demografické procesy majú značnú zotrvačnosť a snád' s výnimkou migrácie ich nemožno ovplyvňovať v krátkom časovom horizonte.

Vzhľadom na nižšiu efektívnosť populačných opatrení a nezvratnosť niektorých demografických procesov treba uvažovať nad zmiernením dopadov demografického vývoja na spoločnosť. Aj tento proces si vyžaduje komplexný a dlhodobý stabilný prístup, ktorý sa premieta do systému reforiem a opatrení, ktorý je potrebné realizovať s dostatočným časovým predstihom.

Trh práce

Na jednej strane treba spraviť všetky možné (aj keď obmedzené) opatrenia na zmiernenie demografických dopadov na ponuku na trhu práce, na druhej strane treba týmto

skutočnostiam prispôsobiť fungovanie trhu práce, hlavne po stránke organizačnej a technologickej.

Už v súčasnosti existuje nedostatok pracovných síl v niektorých profesiách, ktorý sa bude ďalej prehĺbovať. Je preto potrebné hľadať zdroje na rozšírenie ponuky pracovných síl. Jednou skupinou sú mladí ľudia, v prípade, že by sa skrátila doba prípravy na povolanie. Druhou skupinou sú seniori, pre ktorých sa môže vytvoriť priestor na rozšírené pôsobenie na trhu práce zvýšením hranice pre vek odchodu do starobného dôchodku. Treťou skupinou sú nezamestnaní. Tu však treba mať na pamäti, že značnú časť tejto skupiny tvoria ťažko zamestnateľné osoby a to kvôli neochote pracovať, kvôli strate pracovných návykov a tiež kvôli nepriaznivej vzdelanostnej štruktúre. Štvrtú skupinu tvoria migranti. V prípade vnútroštátnej migrácie treba vytvárať podmienky pre mobilitu pracovnej sily, v prípade zahraničnej, treba pamätať na integráciu, ktorá zahŕňa celý komplex opatrení, ktorého súčasťou je aj získanie zamestnania. Poslednou skupinou, ktorá predstavuje zdroj pre posilnenie ponuky pracovnej sily, je ekonomicky neaktívne obyvateľstvo. Časť ekonomicky neaktívnych síce nechce alebo nemôže z rôznych dôvodov pracovať na plný úväzok, na skrátený úväzok by však pracovať mohla. Je preto potrebné zatriktívniť a sprístupniť túto formu úväzkov.

Proces populačného starnutia celej populácie sa prenáša aj na pracovný trh. Starnutie prebieha v skupine ekonomicky aktívnych, zamestnaných aj nezamestnaných a tento proces sa bude postupne zrýchľovať. Starnutie obyvateľstva je aj hlavný argument pre potrebu zvyšovania hranice pre odchod do starobného dôchodku. Fungovanie trhu práce však treba menej početnej a hlavne staršej pracovnej sily prispôbiť. Potrebné sú opatrenia hlavne organizačného a technologického charakteru.

Dôchodkové poistenie

Priebežný systém financovania dôchodkov je dlhodobo neudržateľný a preto je potrebné ho reformovať. V rámci odbornej diskusie hľadať stabilné riešenie pre vznik dlhodobo udržateľného systému dôchodkového zabezpečenia. Pri hľadaní riešenia je potrebné minimalizovať politické vplyvy a reformu riešiť ako odborný problém.

Zdravotníctvo

Všeobecným cieľom v oblasti zdravotníctva bez ohľadu na populačný vývoj musí byť zvyšovanie kvality zdravotnej starostlivosti a zlepšovanie zdravotného stavu obyvateľstva prostredníctvom prevencie. V intenzívne starnúcej populácii sa k všeobecným cieľom pridávajú aj špecifické ciele vyplývajúce zo zvýšeného počtu seniorov v populácii a tým aj z väčšieho počtu pacientov v staršom veku. Ide o lepšiu dostupnosť zdravotnej starostlivosti pre seniorov ako aj rozšírenie zdravotnej starostlivosti o dlhodobo chorých pacientov.

Sociálne služby

V starnúcej populácii sa ťažisko poskytovania sociálnych služieb presúva na skupinu seniorov, predovšetkým na obyvateľov vo veľmi vysokom veku, ktorí sú odkázaní na pomoc okolia. Je nevyhnutné systematické rozšírenie a skvalitnenie domácich opatrovateľských služieb (Repková 2014). Opatrovateľské služby v domácom prostredí sú aj pracovnou príležitosťou pre ťažko zamestnateľnú skupinu občanov v preddôchodkovom veku. Inštitucionálnu starostlivosť o seniorov je potrebné priblížiť európskym trendom v podobe menších inštitúcií vytvárajúcich prostredie blízke domácomu.

Použitá literatúra

BLEHA, B., ŠPROCHA, B., VAŇO, B. 2013. Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060. Bratislava: INFOSTAT, 81 s., ISBN 978-80-89398-23-2.

BLEHA, B., ŠPROCHA, B., VAŇO, B. 2013. Prognóza vývoja obyvateľstva v okresoch SR do roku 2035. Bratislava: Prognostický ústav SAV, 97 s., ISBN 978-80-89019-25-0.

DIVINSKÝ, B., MIHÁLY, G. 2011. Nové trendy a prognóza pracovnej migrácie v Slovenskej republike do roku 2020 s výhľadom do roku 2050. Bratislava: Trexima.

Eurostat. 2014. EUROPOP2013. Luxembourg (online databáza).

JURČOVÁ, D., MÉSZÁROS, J., PILINSKÁ, V., POTANČOKOVÁ, M., ŠPROCHA, B., VAŇO, B. (2010). Demografické trendy na Slovensku na začiatku nového millennia. Slovenská štatistika a demografia, 20 (3), s. 47-73.

REPKOVÁ, K. 2014. Odkázanosť na pomoc inej osoby v domácom prostredí – návrhy systémového riešenia. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 91 s.

STRATÉGIA AKTÍVNEHO STARNUTIA. 2013. Bratislava: Centrum vzdelávania MPSVR, 49 s.

ŠPROCHA, B., VAŇO, B. (eds.). 2015. Populačný vývoj v SR 2014. Bratislava: INFOSTAT.

UNITED NATIONS. 2013. World Population Policies. New York, 537 s., ISBN 978-92-1-151511-4.

UNITED NATIONS. 2015. World Population Prospects, the 2015 Revision. New York, Department of Economic and Social Affairs (online databáza).